

WATER MILIEU EN ONTWIKKELING

Toespraak van minister Pronk (Ontwikkelingssamenwerking) bij gelegenheid van de opening van het seminar 'Milieu en Ontwikkeling' op 27 februari 1992 in het nieuwe IWACO-hoofdkantoor, te Rotterdam-Alexanderpolder.

Dames en heren,

Met veel genoegen heb ik de uitnodiging om een inleiding te houden over 'milieu en ontwikkelingssamenwerking' geaccepteerd. Ik heb daarvoor twee redenen. Op de eerste plaats, omdat milieu in het kader van ontwikkelingssamenwerking een relatief nieuw doch zeer belangrijk terrein is, dat onze volle aandacht krijgt o.a. in de voorbereiding van de grote VN-conferentie over Milieu en Ontwikkeling in juni a.s. in Rio de Janeiro. En op de tweede plaats omdat vandaag een selecte en relevante groep van deskundigen is uitgenodigd om een bijdrage te leveren aan de gedachtenontwikkeling over het thema 'milieu en ontwikkeling'.

In het recente verleden heb ik al enige keren over aspecten van het brede thema milieu gesproken. Tijdens de conferentie 'Milieutechnologie en Ontwikkelingslanden' op 23 januari jl. sprak ik over de behoeften, de mogelijkheden en de toegankelijkheid van milieutechnologie in ontwikkelingslanden. Ik kom hier later op terug. Vandaag zijn we te gast bij Ingenieursbureau IWACO, International Consultants for Water and Environment. Bij deze gelegenheid zal ik het allereerst hebben over de grondstof water in het kader van 'duurzame ontwikkeling' en Ontwikkelingssamenwerking.

Gedurende de afgelopen decennia is water op grote schaal ingezet voor voedselproductie, drinkwatervoorziening, energie-opwekking enzovoorts. Ik noem de vele grootschalige irrigatiewerken, die de

laatste 25 jaar zijn aangelegd in Zuid- en Oost-Azië, maar ook in Afrika. Veel aandacht krijgen ook de drinkwatervoorzieningen op het platteland en in de steden die gedurende het Internationale Water Decennium, de tachtiger jaren, in groten getale zijn aangelegd. Een derde voorbeeld zijn de stuwdammen voor de opwekking van elektriciteit, die recentelijk vanwege een aantal negatieve milieu-effecten veel aandacht hebben gekregen.

In Tanzania wordt gezegd: 'Water is leven'.

Inderdaad, water is een noodzakelijke voorwaarde voor de realisering van:

- de verhoging van de produktie van voedsel
- de ontwikkeling van energie en industrie en daarmee van werkgelegenheid
- de aanleg van drinkwatervoorzieningen
- instandhouding van biologische diversiteit en ecosystemen

Water is daarmee één van de hoekstenen voor de uitvoering van een beleid van duurzame armoedebestrijding op eigen kracht, met eigen hulpbronnen, een essentiële vorm van sociale en economische verzelfstandiging.

Water heeft altijd een prominente plaats gehad in de Nederlandse ontwikkelingsaanpak. Nederland heeft in de loop van de jaren honderden drinkwater en irrigatie projecten gefinancierd. Ook heeft Nederland een groot aantal onderzoeksprojecten gefinancierd naar oppervlaktewater, grondwatervoorraden en beheer en gebruik van wetlands, zoals is erkend in de Ramsar conventie, van lokaal zowel als van mondiaal belang zijn. Bovendien hebben in de loop van de jaren duizenden waterdeskundigen uit de Derde Wereld hun vakkennis betreffende water kunnen verdiepen via kennisoverdracht in door Nederland ondersteunde projecten en in cursussen.

Maar, zoals U weet, er gaat ook veel mis met water.

- de rendementen van waterprojecten zijn matig
- water is niet onuitputtelijk
- verontreiniging van water wordt in toenemende mate een probleem

- grootschalige onttrekking van water bedreigt natuurlijke evenwichten en leidt tot milieudegradatie en maatschappelijke problemen

Ik wil aan de hand van een paar voorbeelden iets dieper op deze problemen ingaan.

1. Lage rendementen

Irrigatie en watervoorziening is meer dan techniek alleen.

Ondanks de hoge investeringen in de watersector, valt het rendement tegen. Het is geen uitzondering dat minder dan 40 % van het irrigatiewater ten goede komt aan gewasgroei. Lekverliezen van 40-50 % uit een drinkwatervoorziening komen regelmatig voor. Vele waterwerken functioneren na enkele jaren niet of nauwelijks meer.

Dergelijke grote verliezen in water en waterwerken, en daarmee ook in kapitaal en menselijke inspanningen, kunnen niet worden getolereerd. Een van de redenen voor de hoge verliezen is, dat water in veel ontwikkelingslanden geen of een veel te lage prijs heeft. Water zal erkend moeten worden als een economisch goed met een prijs. Een andere reden voor deze verliezen is gelegen in gebrekkig onderhoud. Effectief onderhoud, zowel organisatorisch als technisch, met een adequate en regelmatige onderdelenvoorziening, is essentieel. Daarom zullen zowel de prijsstelling als de zekerstelling van het onderhoud aan de orde moeten worden gesteld in een dialoog met de gebruikers die erop gericht is hun eigen verantwoordelijkheid daarbij tot uiting te brengen.

2. Uitputting

Als tweede waterprobleem iets over uitputting als gevolg van hoge onttrekking van water.

Vele plaatsen in Azië, Afrika en Latijns-Amerika kampen met afnemende watervoorraden. De Tihama in Jemen, de Gash delta in Soedan, Gujarat in India, vele stadjes in West-Afrika, de kuststrook van West-Java, het zijn allemaal voorbeelden van plaatsen waar de grondwaterspiegel

als gevolg van grootschalige wateronttrekking voor irrigatie, centimeters tot meters daalt, soms zelfs per jaar. Als gevolg van deze dalingen vallen ondiepe putten, die van oudsher drinkwater leverden aan mens en dier, droog.

Nederland ondersteunt een aantal zogenaamde Water Resources Assessment projecten o.a. in Jemen, Kenya en Indonesië. Ondanks de verontrustende resultaten in deze onderzoeksprojecten neemt de exploitatie van water in hoge mate ongecontroleerd toe. Van effectief waterbeheer is nog nauwelijks sprake.

In de toekomst zal het door Nederland ondersteunde z.g. Water Resources Assessment onderzoek meer gericht worden op de parallele ontwikkeling van beleid, de introductie van effectieve regelgeving, prijsstelling voor wateronttrekking, gedecentraliseerde en participatieve besluitvorming, de ontwikkeling van effectieve waterbeheersinstanties alsmede op voorlichting. Met andere woorden op het ontwikkelen van Water Resources Management in plaats van Assessment in de brede zin.

Water wordt in het algemeen als een regionale of nationale zaak beschouwd. Maar het water van rivieren als de Rijn, Nijl, Ganges en Mekong wordt gebruikt door een aantal landen. Water in de stroomgebieden van deze rivieren is een internationale zaak. Water is een acuut internationaal probleem voor de landen in het Midden-Oosten. De waterschaarsteproblematiek staat dan ook op de agenda van de vredesbesprekingen. Nederlandse adviesinstanties zijn al jarenlang betrokken bij de waterproblematiek in het Midden-Oosten. Ik ben voornemens daaraan in de toekomst ondersteuning te bieden, zo mogelijk in het kader van de uitkomst en follow-up van die vredesbesprekingen.

3. Waterverontreiniging

Op de derde plaats de toenemende problemen met afvalwater en waterverontreiniging in ontwikkelingslanden. Ook hier kan water de bron zijn of worden van maatschappelijke conflicten.

Zes van de tien aanklachten, die de vorige week in Amsterdam door het Internationale Water Tribunaal werden behandeld, betroffen

waterverontreiniging als gevolg van mijnbouw of irrigatie.

Zo werd bijv. de verontreiniging van drinkwater en irrigatiewater in het Matanzo-Riachuelo rivierengebied in Argentinië werd als eerste 'case' behandeld tijdens het Internationale Water Tribunaal in Amsterdam. In het rivierengebied wonen bijna 5 miljoen mensen. Het ongesuiverd losen van industrieel en huishoudelijk afvalwater heeft geleid tot ernstige vervuiling van de beide rivieren en het stroomgebied met verdergaande negatieve gevolgen voor de gezondheid.

Irrigatiewater wordt verontreinigd door de uitspoeling van pesticiden en kunstmestrestanten. Industrieel afvalwater kan vervuild zijn met een veelheid van stoffen.

Met de snelle groei van de steden neemt de huishoudelijke en industriële afvalwaterstroom toe. Afvalwater wordt vaak niet of onvoldoende gesuiverd voordat het wordt geloosd b.v. in een rivier, een baai of in zee, waardoor het ontvangende water wordt verontreinigd en mogelijk het ecosysteem wordt aangetast. Benedenstrooms wordt het vervuilde water weer ingenomen voor consumptie door landbouw, mens en industrie. Vooral arme bevolkingsgroepen zijn de dupe van vervuild water.

Technologieën voor de verzameling en zuivering van afvalwater zijn beschikbaar, maar over het geheel genomen zijn deze duur in aanleg en in onderhoud. Toch kan losing van ongesuiverd afvalwater niet ongelimiteerd doorgaan. Daarom is een herschikking van prioriteiten vereist, op internationaal zowel als nationaal niveau. Voor enkele industrieën bestaan rendabele zuiveringstechnologieën. Dat geldt bijvoorbeeld voor de terugwinning van chroom uit afvalwater van de leerlooierijindustrie. Deze zuiverings- of terugwinttechnologie wordt momenteel met nederlandse steun in India geïntroduceerd in combinatie met het zuiveren van huishoudelijk afval via anaërobe zuivering.

Met deze technologische mogelijkheden zijn we er nog lang niet. Ervaringen wijzen uit dat voorkomen van vervuiling in de meeste gevallen goedkoper is dan later zuiveren of saneren. De toenemende

afvalproblematiek zal moeten worden bestreden door voorlichting over de toenemende vervuillingsproblematiek en haar gevolgen voor de mens, alsmede door de ontwikkeling van effectieve organisaties tegen vervuiling zoals zuiveringschappen en door een betere opleiding van specialisten. Tenslotte denk ik aan maatregelen om de vuillast te reduceren binnen huishouden en industrie, maatregelen die onvermijdelijk gepaard zullen moeten gaan met de introductie van lozingsheffingen e.d.

4. Milieu-effecten als gevolg van waterprojecten

Op de vierde plaats milieudegradatie in het algemeen als gevolg van waterprojecten.

Ondeugdelijke irrigatie met gebrekkige drainage levert verziltingsproblemen op en leidt tot verlies van landbouwgrond. Benedenstrooms kunnen irrigatieprojecten ongewenste veranderingen in het hydrologisch regime tot gevolg hebben, vooral in de droogvallende "wetlands": watervoorzieningen voor mens en dier drogen op, graasgebieden verschromelen, broedgebieden voor trekvogels gaan verloren. Het milieuprofiel van de Senegal rivier beschrijft deze ongewenste gevolgen.

Stuwdammen tasten mens, landbouw en milieu aan. Duizenden mensen kunnen hun thuis en middelen van bestaan verliezen, grote oppervlakten bos gaan als gevolg van de inundatie verloren. Het Internationale Water Tribunaal behandelde drie aanklachten gericht tegen de bouw van stuwdammen, respectievelijk in Brazilië, en een gecombineerde aanklacht tegen Canada en China.

Tot nu toe hebben we het gehad over de baten van watergebruik en tevens heb ik een aantal 'kosten' besproken.

De water-les, die we uit de achterliggende decennia hebben geleerd is, dat we tegenover de potentiële baten van waterontwikkeling ook de potentiële kosten in de rekening moeten betrekken. Deze kosten

zijn niet alleen de financiële kosten voor de winning, transport en distributie van water, maar evenzeer de maatschappelijke kosten en de milieukosten. Zowel de maatschappelijke kosten als de milieukosten zullen moeten worden opgebracht om water, zowel kwantitatief als kwalitatief en voor de langere termijn, voor de vele functies te kunnen blijven garanderen.

Het Internationale Water Tribunaal kwam tot de conclusie, dat voor waterprojecten de negatieve gevolgen voor mens, maatschappij en milieu onvoldoende worden verdisconteerd, en beval aan voortaan wel deze negatieve gevolgen volledig te verdisconteren. Ik beschouw deze aanbeveling als een opdracht aan ons allen.

Van exploitatie naar duurzaam gebruik en beheer

Vanuit het perspectief van duurzame ontwikkeling is het effectief en duurzaam beheer van de watervoorraden essentieel. Nu is effectief beheer in dienst van duurzaam gebruik eenvoudig gezegd, maar niet eenvoudig gedaan. De essentie is dat waterbeheer niet alleen een zaak is van de afzonderlijke sectorale gebruikers zoals landbouw, watervoorziening, transport, industrie en energie maar een zaak van belangen afweging en voorkomen van conflicten. Daarnaast is beheer ook bepaald door de houding van zowel de private als publieke watergebruikers, door een effectieve beheersorganisatie, een juiste prijsstelling en een effectieve regelgeving. Effectief waterbeheer vereist een geïntegreerde, multisectorale en in een aantal opzichten internationale aanpak.

Het onderwerp duurzaam gebruik en beheer van watervoorraden was een van de 4 hoofdaandachtspunten op de VN waterconferentie, die binnen het kader van UNCED '92 in januari dit jaar in Dublin, Ierland, werd gehouden. De slotverklaring van Dublin opende met:

'Scarcity and misuse of fresh water pose a serious and growing threat to sustainable development and protection of the environment.

Human health and welfare, food security, industrial development and the ecosystems on which they depend are all at risk, unless water and land resources are managed more effectively in the present decade and beyond than they have been in the past.'

Het pleidooi van Dublin ten faveure van effectief en geïntegreerd gebruik en beheer van water en land is op geen stukken na realiteit. In veel ontwikkelingslanden zijn het WATER-beleid en de WATER-praktijk er veelal op gericht om:

ten eerste - de nog niet gebruikte watervoorraden te vinden met het oog op exploitatie en

ten tweede - de bekende watervoorraden, veelal tegen gesubsidieerde prijzen, te exploiteren ten behoeve van voedselproductie, drinkwatervoorziening, industrieel gebruik, elektriciteitsopwekking en dergelijke.

Daarbij wordt water nauwelijks beschouwd als een schaars en kostbaar goed met een prijskaartje voor de gebruiker. Een effectief en geïntegreerd beheer van de krimpende watervoorraden is dus nog ver weg.

Hierin zal verandering moeten komen. Binnen de waterkringloop is water een eindige en kwetsbare natuurlijke hulpbron, essentieel voor het leven, nu en in de toekomst, voor ontwikkeling en voor het milieu. Water is schaars, heeft een economische waarde en moet derhalve dan ook als een economisch goed worden beschouwd, ook in het ontwikkelingsbeleid. Maatschappelijke en milieukosten die verbonden zijn aan het gebruik van water, zullen moeten worden verdisconteerd. Duurzaam watergebruik en waterbeheer zullen niet alleen onderwerp moeten zijn van planning en beleid maar gefundeerd moeten zijn op participatieve besluitvorming door alle individuele gebruikers en gebruiksectoren.

Vanuit dit uitgangspunt zal Nederland ontwikkelingslanden blijven assisteren bij het ontwikkelen van hun waterbeleid en van het benodigde instrumentarium, inclusief de opbouw van kennis, de ontwikkeling van instituties en het tot stand brengen van wet- en regelgeving

voor het duurzaam gebruik en beheer van waterbronnen. De veelzijdige kennis en ervaring die Nederland in de loop der geschiedenis heeft opgebouwd, kan daarbij waardevol zijn voor ontwikkelingslanden. Dit betreft zowel beleidsmatige als de uitvoerende expertise.

Innoverende activiteiten, die de ontwikkeling van effectief en duurzaam gebruik en beheer van watervoorraden tot doel hebben, zijn hard nodig. Ik noem u een aantal voorbeelden:

1. Vele ontwikkelingslanden hebben verouderde of niet effectieve wet- en regelgeving voor watergebruik. Deze zal moeten worden aangepast.
2. Naast regelgeving is voorlichting en informatieverstrekking over de waterproblematiek in al zijn facetten van vitaal belang.
3. Geïntegreerd waterbeheer vereist opbouw van lokale organisaties en deskundigheid op alle niveaus.
4. Overmatig gebruik van water in landbouw, voor huishoudelijk doeleinden en in de industrie, heeft ook veel te maken met de lage prijs van water. De garantie dat watervoorziening ook in de toekomst geleverd kan blijven worden, dient gebaseerd te zijn op de beginselen, dat voor waterverbruik en waterverontreiniging de kosten in rekening worden gebracht en betaald.
5. Een grote uitdaging is weggelegd voor waterconservering en -hergebruik. Ik noem het verhogen van het rendement van het waterverbruik in de landbouw zoals bijv. traditionele 'waterharvesting' technieken, meer efficiënte irrigatie methodes en water use associations, zuiniger gebruik en recycling van water binnen de industrie en reductie van verliezen uit waterleidingsystemen.
6. Instandhouding van biologische diversiteit d.m.v. wise use van wetlands. Hierbij zal de nadruk gelegd moeten op de integratie

van natuurbehoud, bestaande exploitatie systemen en duurzame ontwikkeling.

7. Ontwikkelen en toepassen van end of pipe technology in de watersector, zoals het ontwikkelen van betaalbare afvalwaterzuiveringsmethoden. Eis is daarbij dat ze goed functioneren onder de bestaande omstandigheden in ontwikkelingslanden.

De activiteiten, die ik u genoemd heb, vragen een grote verscheidenheid aan expertise. De aard en de omvang van de in te zetten buitenlandse expertise zal per geval verschillen, afhankelijk van de omstandigheden en behoeften van het betrokken ontwikkelingsland.

Ik zei reeds: die expertise is in Nederland op ruime schaal aanwezig. Overheden, sectorale gebruikers, zoals drinkwaterbedrijven, onderzoekinstellingen, consultancybureaus alsook bedrijfsleven beschikken elk over specifieke deskundigheid, die van belang kan zijn voor de uitvoering van activiteiten met betrekking tot duurzaam beheer en gebruik van watervoorraden in ontwikkelingslanden. Wij maken daar reeds veel gebruik van. De betekenis, die wij aan de sector water toekennen in het huidige Nederlandse ontwikkelingsbeleid houdt in dat we dat in de komende jaren zullen blijven doen, vanuit de oriëntatie die ik zojuist heb geschetst.

Het doet me genoegen dit te kunnen zeggen op een seminar over milieu en ontwikkeling met speciale toepassing op de relatie tussen water en milieu, georganiseerd door IWACO ter gelegenheid van de opening van IWACO's nieuwe pand in Rotterdam. IWACO heeft een goedenaam bij diegenen die betrokken zijn bij de opstelling en uitvoering van een ontwikkelingsbeleid dat verantwoord is vanuit milieu-overwegingen en bij een milieubeleid dat de ruimte voor ontwikkeling niet verkleint doch verruimt.

Bij een dergelijke wederzijdse verduurzaming van milieu en ontwikkeling kunnen consultantsbureaus en bedrijven zeer zeker een rol spelen. Ik heb dat enige weken geleden uitdrukkelijk gesteld in mijn openingswoord tot een door mijn departement in samenwerking met de

ministeries van Economische Zaken en Milieu georganiseerd symposium over 'Milieutechnologie en Ontwikkeling'. Dat symposium had tot doel om van 23 januari j.l. had tot doel om samen met het Nederlandse bedrijfsleven, onderzoeksinstellingen en NGO's, de voorwaarden te exploreren welke nodig zijn om een succesvolle samenwerking op het gebied van milieutechnologie mogelijk te maken.

Dat was toen uitdrukkelijk de opzet: samen exploreren. Ik heb daarom in mijn toespraak toen opzettelijk geen beleidsaankondigingen gedaan, doch mij na een algemene uiteenzetting van onze beleidsuitgangspunten met betrekking tot milieu en ontwikkeling, beperkt tot de toezegging de suggesties en conclusies zeer ter harte te zullen nemen en serieus te bezien in hoeverre zij zouden kunnen worden verwerkt in het ontwikkelingsbeleid in de komende jaren.

Aan het eind van dat symposium werden de gezamenlijk bereikte conclusies door de voorzitter, prof Opschoor als volgt samengevat:

1. De markt en de politiek zullen samen de voorwaarden moeten scheppen.
2. Er moet een duidelijke articulatie van behoeften plaatsvinden, zodat onmiskenbaar is of de signalen die worden opgevangen wel de juiste zijn.
3. In plaats van louter overdracht van informatie moet het zo zijn dat met het ontwikkelingsland wordt samengewerkt (van transfer naar co-development).
4. De juiste stimulansen ook ter ondersteuning danwel correctie van marktprijzen moeten gegeven worden, wanneer deze niet de juiste signalen geven. De milieukosten moeten in de prijs worden verdisconteerd. Het verstrekken van zachte leningen kan daarbij een zinvolle ondersteuning zijn.
5. Om een optimale toegang tot kennis te verwezenlijken kan de overheid kan overwegen een patent af te kopen en of de duur van een patent te bekorten.

6. Investeren in de kennisinfrastructuur, inclusief training van de lokale staf, is absoluut noodzakelijk voor duurzame ontwikkeling.
7. Participatie van alle betrokkenen in zowel de opzet van een project als de uitvoering is vereist.

Vandaag lijkt mij de juiste gelegenheid om mijn belofte in te lossen door aan te geven op welke wijze deze conclusies in het Nederlandse ontwikkelingsbeleid zullen worden verwerkt.

Mijn uitgangspunt is dat samenwerking met het bedrijfsleven enerzijds nodig is om de negatieve effecten van een milieu-onvriendelijke productie te voorkomen, anderzijds kan het bedrijfsleven een rol spelen bij het realiseren van projecten gericht op een positieve beïnvloeding van het milieu en het introduceren van nieuwe milieutechnologie. Nederland heeft op dat punt het nodige aan te bieden.

Binnen Ontwikkelingssamenwerking bestaan meerdere vormen van samenwerking met het bedrijfsleven, zoals via de FMO, het FOM-programma en het ORET programma.

Het Programma Ontwikkelingsrelevante Exporttransacties (ORET) verstrekt zachte leningen aan ontwikkelingslanden om ontwikkelingsrelevante projecten te realiseren, waaraan het Nederlandse exporterende bedrijfsleven toelevert of waarbinnen Nederlandse aannemers werken. Evenwel, door verstrakking van de internationale wetgeving ziet het er naar uit, dat voor dit programma in de komende jaren minder beleidsruimte blijft.

Gegeven de rol die ook ik voor het Nederlands bedrijfsleven zie in het kader van ontwikkelingssamenwerking, hecht ik eraan dat de ruimte die is gecreëerd voor de betrokkenheid van het Nederlands bedrijfsleven bij Ontwikkelingssamenwerking, ook daadwerkelijk kan worden benut met goede ontwikkelingsprojecten

Concrete positieve bijdragen van het bedrijfsleven aan milieubehoud en milieuverbetering in ontwikkelingslanden beschouw ik als zulke goede ontwikkelingsprojecten. Daarom ben ik gestart met het doen uitwerken van een apart milieuprogramma voor het bedrijfsleven. Hoofdpijnen van een dergelijk programma, dat ik voorlopig zou willen aanduiden als MILIEV - Milieu en Economische Verselfstandiging - zijn de volgende :

Ontwikkelingssamenwerking subsidieert projecten die een duidelijk positieve en tegelijk ontwikkelingsrelevante bijdrage leveren aan het milieu doch op puur commerciële basis niet tot stand zouden komen. Dergelijke projecten hebben als het ware een toegevoegde waarde die op de markt niet kan worden verdisconteerd omdat, wanneer overgelaten aan het marktmechanisme, de kosten prohibitief zouden zijn dan wel de opbrengst niet lonend. Dergelijke projecten kunnen worden geïdentificeerd door het bedrijfsleven die deze voorlegt aan Ontwikkelingssamenwerking.

Ik dank daarbij ondermeer aan projecten liggend op het terrein van de ontwikkeling en toepassing van milieutechnologie in ontwikkelingslanden, doch ook - om in de sfeer van vandaag te blijven - projecten gericht op waterconservering en waterzuivering. Het zijn slechts voorbeelden, door vele anderen te completeren.

Ik ben van plan dit programma uit te werken samen met de beide andere departementen waarmee wij vorige maand het reeds genoemde seminar organiseerden: Economische Zaken en VROM.

Samen met hen zullen ten behoeve van de beoordeling - inclusief de specifieke milieu-toetsing - de criteria en procedures worden uitgewerkt. Tevens ben ik voornemens hierover overleg te plegen met de Commissie Ontwikkelingslanden van de gezamenlijke Nederlandse Werkgevers Organisaties.

Omdat financiering ook delen van transacties kan betreffen zijn de OESO-regels op het gebied van gemengde zachte en commerciële financiering uiteraard van toepassing. Ik stel mij overigens voor niet alleen

middelen die vrijkomen door een wijziging van het huidige ORET-programma hiervoor te bestemmen, doch ook uit de begrotingscategorie 'milieubeleid in ontwikkelingslanden' middelen toe te wijzen ten behoeve van activiteiten in ontwikkelingslanden die de tot standkoming en uitvoering van de desbetreffende bedrijfsleven-projecten kunnen faciliteren.

Ik denk hierbij aan de verbetering van de desbetreffende milieu-infrastructuur, specifieke opleidings- en trainingsprogramma's, complementaire technische bijstand en institutionele ondersteuning van bij deze projecten betrokken instanties in de ontwikkelingslanden zelf.

Het is mijn voornemen om één en ander vast te leggen in de Memorie van Toelichting op de Begroting 1993. Dan zal ook de hiervoor beschikbare financiële ruimte worden aangegeven.